

JUJOL I RICART: ELS VITRALLS DE SANT ANTONI ABAT DE VILANOVA I LA GELTRÚ¹

| 19

Maria Dolors Bocanegra Marcos

En aquest article centrarem la nostra atenció en les vidrieres de la parròquia de Sant Antoni Abat dissenyades per Josep Maria Jujol i Enric-Cristòfol Ricart als anys quaranta i cinquanta del s.XX. Un arquitecte extraordinari i un excel·lent gravador, dos artistes reconeguts amb una trajectòria consolidada, van deixar manifest el seu talent en aquestes obres que enriqueixen el patrimoni vilanoví. Malgrat el seu interès i qualitat mai no han estat objecte de cap estudi aprofundit.

Com bona part del patrimoni eclesiàstic del nostre país, el temple de Sant Antoni Abat de Vilanova i la Geltrú va patir les conseqüències de la guerra civil². L'estat ruïnós en què va quedar l'edifici sense parets, voltes, ni altars feia necessari començar de zero a bastir un nou temple a partir dels anys quaranta.

Mossèn Llorenç Garriga (1943-1957) fou l'encarregat de dur a terme la reconstrucció del temple “*mediante la aportación traccional del Sindicato de Agricultores, las suscripciones del comercio e industria, el gravamen de consumiciones y diversiones, los donativos de los villanoveses residentes en Barcelona, las colectas dominicales, el apoyo del Estado, del Ilmo Ayuntamiento y del Excmo Sr. Arzobispo,*

*las múltiples tómbolas y festivales del Círculo Católico y Falange, los concursos de muñecas, cuadros y corderos, la exposición de Pesebres, la fiesta de la teja, las campañas de Asociaciones, Congregación Mariana y Entidades, y las suscripciones populares, iban engrosando las cantidades iniciales y se iban inaugurando paulatinamente los nuevos arcos y bóvedas del Templo [...]”*³ A través de la *Hoja Diocesana* de la parròquia l'arxiprest informava de l'avenç de les obres i exhortava la població i als forasters a participar-hi amb donatius: “*¡Villanovés! ¿Cuánto has dado para la reconstrucción del Templo Arciprestal? La Junta espera tu cooperación generosa. Acuérdate que un rosetón cuesta 1250 pesetas*”, “*¡Veraneantes! Un rosetón cuesta 1250 pesetas.*”

Les obres es van perllongar fins ben entrat el s.XX fins arribar a la configuració de l'edifici actual. És un temple de grans dimensions, de planta basilical, deambulatori amb tres naus i capelles laterals entre els contraforts. Té dues façanes, la principal a la plaça de Sant Antoni i la posterior a la plaça de les Neus, al començament de la Rambla Principal.

JUJOL I RICART

Josep Maria Jujol (1879-1949) fou un arquitecte singular que va destacar en moltes disciplines artístiques. Tenia cura de tot allò que formava part de les seves construccions (mobiliari, pintura, escultura, esgrafiats, objectes litúrgics, làmpades, reixes, etc.) convertint-les en una mena d'obra d'*art total*. "Jujol és, fonamentalment, l'arquitecte que pinta, que treballa la fusta, el ferro, que executa els estucs, les motllures, que realitza, amb el mateix traç l'esgrafiats d'una portalada i el projecte sencer de l'edifici.⁴ Es va formar en el modernisme de Gallissà, Font i Gumà i Gaudí però va acabar seguint una línia molt personal i inclassificable. Algunes de les característiques que defineixen el seu art són: la línia corba, cromatisme llampant, assimetria, *horror vacui*, enginy, creativitat, espontaneïtat, reciclatge de materials, perícia tècnica i una forta empremta de la religiositat en tots els àmbits.

Enric-Cristòfol Ricart (1893-1960) es considerava ell mateix, sobretot, pintor però va excel·lir especialment com a gravador en la tècnica de la xil·lografia, amb la qual va obtenir reconeixement internacional. En paraules de l'escriptor Josep Pla "com a gravador al boix, Ricart és un nom universal." A més,

també conreà un ampli repertori de tècniques artístiques: pintura, dibuix, cartells, mosaics, esgrafiats, auques, estampats, entre d'altres. Segons Planas⁵ "hi ha dues raons que justifiquen l'amplitud del seu quefer. L'una, l'aptitud personal i apresada dels mestres, que des d'una perspectiva noucentista supera totes les divisions pròpies de les especialitats, per atènyer des de la pintura fins al més petit detall decoratiu i ornamental de la quotidianitat, en una certa idea de portar l'art a totes les dimensions de la vida i l'altre és el seu gust personal per cultivar el més variat repertori dels oficis en les seves mans, tot perllongant una àmplia tradició artesanal molt autòctona, encara viva en la seva època." Ricart va manifestar-se contrari a l'estètica modernista, que qualificava d'horrible, va coquetejar amb les avantguardes de principis del s.XX però no les va seguir del tot. Per contra, es va adscriure plenament al noucentisme, combregà amb el seu ideari, i en fou un dels màxims representants. En les seves obres destaca l'harmonia, equilibri, un figurativisme serè, mediterranisme, gust per les coses senzilles, natura domesticada, *horror vacui*, habilitat tècnica i la recerca de l'"obra ben feta."

E-C.Ricart coneixia personalment Jujol i admirava la seva obra. En el conegut epistolari intercanviat amb Josep Francesc Ràfols hi ha constants referències a l'arquitecte. Ràfols havia estat alumne seu a l'Escola d'Arquitectura i per suggeriment del mestre va esdevenir-ne professor i més tard catedràtic. Els va unir una forta amistat al llarg de tota la vida, cosa que va portar Ràfols a ser-ne l'autor de la primera biografia després de la mort de l'arquitecte. En les cartes dels anys

cinquanta Ricart i Ràfols recorden Jujol amb respecte, admiració i elogis vers les seves realitzacions. També es traspuia certa decepció per la manca de reconeixement de la seva obra un cop desaparegut: “Fa pena que tardi tant a consolidar-se la glòria artística de Josep Maria Jujol”⁶ es queixa Ràfols. Amb la seva habitual fina ironia Ricart respon: “El retard en la valorització o consolidarització de Jujol és característic del nostre tarannà: la boira de Londres no és res al costat de la tan espesa que tapa molts dels valors desapareguts de casa nostra”⁷.

Als anys quaranta Jujol es trobava a Vilanova ocupat en la decoració de l'oratori privat de la casa Ramona i en l'altar major de la capella de la Casa d'empar. És molt probable que els propietaris de la casa de les columnes trencades, Pere Pascual i Bonaventura Carerras, vells amics i clients de Jujol, col·laboradors en tot allò que tenia a veure amb afers eclesiàstics, el possessin en contacte amb el mossèn. No es pot descartar la intervenció de J.F.Ràfols, que va participar en l'elecció de l'arquitecte juntament amb Pascual, per realitzar les obres de l'asil.

L'arquitecte tarragoní va rebre l'encàrrec d'intervenir en la restauració del temple almenys des del 1946⁸. Hi treballaria els últims tres o quatre anys de la seva vida en el disseny dels vitralls de les capelles laterals, en quatre de la nau principal, en els de la façana de la plaça de les Neus, en la decoració de la capella del Sagrat Cor, que va quedar inacabada,⁹ i en altres altars que no es van arribar a fer mai. La tasca a l'església de Sant Antoni fou interrompuda per la mort de l'arquitecte l'any 1949.

Al·legoria de Sant Lluç. Foto b/n del dibuix original. Arxiu Jujol dipositat a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya

A partir del 1951 va continuar el treball iniciat per Jujol l'artista vilanoví E.-C. Ricart a petició directa de mossèn Garriga, amb qui tenia una estreta vinculació. Amb l'acceptació d'aquest encàrrec i molts d'altres d'entitats i associacions de tot tipus Ricart apel·lava al seu sentit cívic de confiança en un millorament de la societat a través de l'art. Dissenyà els vitralls de la sagristia, les golfes, la capella del Santíssim, els de darrera de l'altar major i quatre vidrieres petites per a les capelles laterals, que comparteixen espai amb les jujolianes.

Jujol coneixia perfectament la tècnica del vitrall i les seves possibilitats expressives. Al llarg de la seva trajectòria artística ja n'havia dissenyat per a les esglésies de Sant Joan Despí, Tarragona, El Vendrell, Vistabella i Capellades. Ricart havia projectat una gran vidriera per a l'ajuntament vilanoví, amb temes al·legòrics a la indústria i al comerç, l'any 1950.

Les rossasses de les capelles laterals, deu en total, foren realitzades per Jujol entre 1946 i 1948. Començant el recorregut pel costat de l'evangeli, des dels peus de l'església, són els següents: l'Anunciació, al·legoria de l'Eucaristia, al·legoria de Sant Antoni de Pàdua, al·legoria de Sant Isidre llaurador i al·legoria de la Verge. Seguint pels de la banda de l'epístola, també des de la façana de la plaça de sant Antoni: Baptisme de Crist, al·legoria de Sant Lluç, al·legoria de Sant Pere, al·legoria de Montserrat i al·legoria de la Trinitat. Per ordre cronològic, el 1949 va realitzar els quatre òculs de la nau principal molt propers a l'altar major, que representen dues tau (T) i dos escuts. També són del mateix any els sis vitralls de la paret interior de la façana de la plaça de les Neus. Amb la construcció de la façana actual als anys seixanta els vitralls que hi havia a l'antic parament no foren destruïts però es va tancar per sempre la seva visibilitat amb llum natural¹⁰. Les vidrieres afectades foren l'òcul de la capella del Santíssim, dedicat a l'Eucaristia, Sant Pau, Basílica de Sant Pau extramurs, Sant Pere, Basílica de Sant Pere del Vaticà i els Desposoris de la Verge, que no es pot veure des de la nau del temple perquè es troba a l'escala que puja a les golfes des de la sagristia. Sortosament, es conserven fotografies antigues en què és possible admirar la façana anterior amb les vidrieres.

Almenys un dels bàculs de Sant Antoni que decoren les capelles laterals, els tres vitralls rectangulars de la sagristia i el de l'avantsagristia foren dissenyats per E.-C. Ricart el 1951. Aquests últims estan dedicats a Sant Pacià, Sant Josep Oriol, Sant Llorenç i Sant Tarcís. Seguint per ordre cronològic, es van realitzar els tres de les golfes (1953), situats

just a sobre dels de la sagristia, signats pel mateix Ricart: Eucaristia, Noces de Canà i Multiplicació dels pans i dels peixos. També, segons la documentació, quatre evangelistes que creiem que són els que completen la rossassa de la part posterior de l'altar major. Dos anys més tard, el 1955, Ricart va dissenyar tres grans vidrieres per al Santíssim (al·legoria del Corpus, Viàtic, Elevació) i un petit vitrall amb la representació de l'Eucaristia¹¹. El 1956 s'ocuparia de les dues rossasses de tema marià que trobem darrera de l'altar principal: Presentació de la Verge al Temple i Visitació. Els tres òculs d'aquest espai van ser projectats per ser vistos amb llum artificial¹². La resta de vitralls de l'església, anònims o no, són posteriors a aquestes dates.

Des del 1949, en què Jujol deixà els treballs, fins que va reprendre les obres Ricart (1951) es va realitzar la rossassa amb una T per a la part posterior de l'altar major, que acabaria Ricart, i les vidrieres de la façana de la plaça de Sant Antoni dedicades a Sant Jordi i Sant Jaume. En aquestes últimes hi apareix la inscripció "Vitrall Art 1950". Tenint en compte aquesta data, hem valorat la possibilitat del seu disseny per part de Jujol poc abans de la seva mort. Fent una anàlisi estilística acurada, però, no hi trobem cap dels elements propis del seu particular llibre d'estil que ja hem descrit. Si bé són vitralls ben aconseguits, no s'hi veu la mà de Jujol. Aquest fet també es confirmaria amb la documentació. En el llibre de comptabilitat de la parròquia consta com a últim pagament a la família Jujol el que es fa efectuar el mes de maig de 1949, firmat per la seva filla Teresa, en què s'anotaven tots els treballs pendents de cobrar.

Sant Antoni Abat. Façana antiga de la plaça de les Neus
Arxiu Històric Comarcal de Vilanova i la Geltrú

La majoria dels vitralls de l'església estan signats i datats. Jujol signava amb la J inicial del seu cognom convertida o precedida d'una creu ben marcada, seguida de la resta de lletres del cognom, més petites, i de la data de realització; o simplement amb l'anagrama que ha esdevingut la seva senya d'identitat, la J amb la creu. A vegades també acompanya la signatura "Jujol arqs (arco o bé arq)". Hi ha algunes vidrieres de Jujol no signades (una de les firmes està falsejada). Per contra, totes les de Ricart presenten la seva firma però cap la data. Els vitralls del Santíssim i els bànculs de les capelles laterals, amb la lletra R. Els de les golfes i la sagristia com a "E-C.Ricart".

Es conserva documentació dels vitralls de Jujol i Ricart a l'arxiu parroquial, a l'Arxiu

Històric Comarcal de Vilanova i la Geltrú, a la Biblioteca-Museu Víctor Balaguer, al Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i a l'Arxiu Jujol. Gairebé tenim totes les factures de les vidrieres i en la majoria s'especifica l'obra i el seu autor: "*según bocetos y dirección del arquitecto Sr. Jujol*" o sinó en els rebuts "pels projectes i direcció de [...]" de Ricart. Els vitralls foren realitzats en tres tallers barcelonins ben coneguts de l'art de la vidrieria de l'època: Ars Sacra (1945-46), J.Bonet (1947-48) i Vitral Art (1948-56). Els preus són molt variats atenent les seves mides diferents. Jujol va cobrar entre 200 i 1.250 pessetes per vitral i Ricart entre 250 i 1.000. També s'han conservat dibuixos originals de Jujol d'algunes de les vidrieres.

SIMBOLOGIA I TÈCNICA DEL VITRALL

La tècnica del vitrall emplomat, d'origen medieval, fou recuperada a l'època modernista per decorar nombroses obres arquitectòniques civils i religioses. En un edifici pietós els vidres de colors atenuen la llum exterior transformant-ne l'interior. La llum natural és alterada per una *il·luminació fingida* i canviant, que confereix a l'espai i als objectes litúrgics una dimensió irreal. És una llum espiritualitzada i transcendent que crea un espai íntim i de recolliment del qual participen els creients, que amb la seva fe, són el reflex de Déu. L'abat Suger de Saint Denis va teoritzar sobre la simbologia de la llum a les catedrals gòtiques. La idea era que totes les criatures rebien i participaven de la llum inicial, increada i creadora de Déu, segons les seves capacitats i la tornaven a irradiar en forma d'amor¹³.

El vitrall és l'art del color i de la llum. Té un llenguatge propi diferent de la pintura que cal conèixer per evitar la mera trasposició del disseny pictòric a un suport translúcid. La realització d'una vidriera és un procés lent i laboriós. Es parteix d'un dibuix o esbós inicial a partir del qual es fa el projecte a escala en què es defineixen els colors dels trossos de vidres i les línies de plom que els uniran. Posteriorment el projecte es passa a mida real i es calca sobre una cartolina. Les ratlles negres de l'emplomat marquen per on s'ha de retallar la cartolina per obtenir les plantilles que serviran per tallar els vidres. Un cop tallats amb l'eina adient s'apliquen les grisalles a base d'òxids metàl·lics per perfilar línies, marcar faccions o per

pintar ombres allà on correspongui. A continuació, s'ajunten amb les tires de plom que se solden per fixar-los. Després d'uns últims retocs el vitrall ja està a punt per ser col·locat a lloc.

Es conserven dos petits esbossos colorejats signats per Jujol de l'escut de la nau principal i de la rossassa de la capella del Sagrat Cor. A més, a l'arxiu parroquial hi ha dipositats dos projectes anònims que atribuïm a la seva mà dels quals tractarem més endavant. Al Col·legi d'Arquitectes es troben dues fotografies en blanc i negre de dos esbossos desapareguts fets en llapis de colors per Jujol. Corresponen als vitralls de l'al·legoria de Sant Lluc (capella de Sant Josep) i del Baptiste de Crist (capella del baptisteri).

ELS VITRALLS DE JUJOL

La característica que destaca a primera vista, per damunt de tot, dels vitralls jujolians és el color. A Jujol li agradaven els colors, qualitat que va apreciar Gaudí, els combinava sàviament i, sovint els aplicava amb connotacions religioses. Una altra peculiaritat d'aquestes vidrieres és la riquesa iconogràfica, que va més enllà de la representació de temes religiosos tradicionals.

Des d'aquest punt de vista i també de la varietat de formes són els més rics i complexos de tot el seu catàleg. Jujol se'n revela com a profund coneixedor dels textos religiosos i de la llengua llatina, dos temes, d'altra banda, ben presents en tota la seva obra civil i religiosa. En tots ells també destaca l'*horror vacui*, el refús conscient de l'espai buit.

ANUNCIACIÓ

Jujol arq 1946

Inscripcions: *ave gratia plena/fiat*

Capella del Sant Crist

És un dels vitralls més antics de l'església. La inscripció *Ave gratia plena* ens indica que estem davant la representació de l'Anunciació (Lluc 1, 26-38). L'arcàngel Gabriel amb un lliri a la mà sorprèn la Verge llegint davant d'un faristol, en presència de l'Esperit Sant, per anunciar-li el naixement de Jesús. L'acceptació de la Verge ve expressada amb el mot *Fiat*, "que es compleixin en mi les teves paraules". Destaca la delicadesa dels rostres i dels gestos i un cert virtuosisme per fer evident la qualitat de les robes.

AL·LEGORIA DE L'EUCARISTIA

No signat, ni datat.

Inscripció: *vitis/vivus/panis/vos/palmipes*

Capella del Sagrat Cor

La llarga filactèria rosada enmig d'espigues de blat, raïm i fulles de parra conté unes paraules llatines que fan al·lusió a Jesús com a pa de la vida (Joan 6, 22-59) i com a veritable cep (Joan 15, 1-17). "Jo sóc el pa viu (*ego sum panis vivus*) que ha baixat del cel. [...] Qui menja la meua carn i beu la meua sang té vida eterna [...]. Estigueu en mi i jo estaré en vosaltres. Així com els sarments, si no estan en el cep, no poden donar fruit, tampoc vosaltres no en podeu donar si no esteu en mi. Jo sóc el cep i vosaltres els sarments (*ego sum vitis, vos palmipes*).” Jujol va dissenyar els objectes litúrgics i l'altar d'aquesta capella, que va quedar inacabat el 1949.

AL·LEGORIA DE SANT ANTONI DE PÀDUA

anagrama Jujol.

1942 (l'últim número està tallat)

Inscripció: *si quis miracula / aegri surgunt
sani / pereunt pericula / cessat et necessitas*

Capella del Sant Sepulcre

El ram d'assutzenes o lliris blancs que ocupa la part central del vitrall és un dels atributs amb què s'identifica Sant Antoni de Pàdua, el sant a qui se li atribueixen molts miracles. Les cintes retallades amb formes còncaves i convexes dels voltants amb els textos llatins al·ludeixen a un cant medieval dedicat al sant en què es destaca la seva qualitat de taumaturg: si demanes miracles, que els malalts s'aixequin sans, que els perills desapareguin i que s'aturi la misèria... [ho saben els paduans]. Hi dominen els colors blancs i diferents tonalitats de blaus.

27

AL·LEGORIA DE SANT ISIDRE LLAURADOR

Jujol archs 1947

Inscripció: *isidorus agra*

Capella Mare de Déu de la Immaculada

No es representa Sant Isidre llaurador (*Isidorus Agricola Matritensis*) sinó els objectes que l'acompanyen habitualment, és a dir, les eines que feia servir per treballar al camp quan interrompia la seva tasca per resar. Un cop més, es fa al·lusió al pa i a la sang de Crist a través de les llargues espigues de blat grogues i els raïms verds i negres. Són destacables les grisalles per dibuixar els grans de blat, les fulles de parra i per donar volum als de raïm. L'ús de la llengua llatina, que Jujol llegia i parlava amb fluïdesa, és una constant en totes les seves obres.

AL·LEGORIA DE LA VERGE

Juol 1947

Inscripció: *Ave rosa sine spina peccatorum medicina/ave/ave*

Portal de Sant Pere

En la iconografia tradicional la rosa és una flor associada a la Verge Maria. A l'himne medieval *Ave spes mundi* s'invoca la Verge com a "rosa sense espines", és a dir, sense pecat, i com a "remei dels pecadors". És una composició original que recorda la del vitrall de l'al·legoria de Sant Antoni de Pàdua. Aquí, enlloc dels lliris blancs, trobem tres roses de colors harmoniosos (rosa, vermell i lila) a la part central. També estan envoltades amb formes irregulars, a manera de filacteris blancs, característiques del llenguatge jujolià.

BAPTISME DE CRIST

Anagrama Jujol.

No datat

Inscripció: *ecce agnus dei ecce*

Capella del baptisteri

Joan, en veure Jesús, va exclamar davant dels seus deixebles: Mireu l'anyell de Déu! (*Ecce agnus dei*). Va recordar les paraules d'aquell que l'envià a batejar: "Aquell damunt el qual veuràs que l'Esperit baixa i es posa, és el qui bateja amb l'Esperit Sant. Jo ho he vist i dono testimoni que aquest és el Fill de Déu." (Joan 1, 19-36). Destaca la grisalla d'òxids per remarcar els volums, les ombres i les faccions de les cares. Es conserva una fotografia en blanc i negre de l'esbós original al Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, que és pràcticament igual a l'obra definitiva.

AL·LEGORIA DE SANT LLUC, SANTA CECÍLIA I SANT FRANCESC DE SALES

Anagrama Jujol arq.

No datat

Inscripció: *lucas/ caecilia/ francs sals/*
vita devota

Capella de Sant Josep

Com indiquen les filactèries de la part superior del vitrall, s'hi representen al·legòricament tres sants: Lluç, Cecília i Francesc de Sales. Al centre de la composició el brau alat, símbol de Sant Lluç, està sostenint no el seu *Evangelí* sinó la *Vita devota* de Sant Francesc de Sales. És un dels llibres espirituals més destacats del seguidor de l'orde salesiana, fundada per Sant Joan Bosco, i patró dels escriptors i periodistes. Al costat de sant Lluç, l'arpa de santa Cecília, l'atribut que sempre l'acompanya i pel qual ha esdevingut patrona de la música.

AL·LEGORIA DE SANT PERE

Anagrama Jujol

1948

Inscripció: *tibi dabo claves coelorum/*
super hanc/petram/aedificabo/ecclē-
siam/meam

Capella Mare de Déu de les Neus

Els textos llatins procedeixen de l'antic Testament (Mateu, 16:18-19): *Tibi dabo claves regni caelorum* (et donaré les claus del Regne del cel) *super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam* (sobre aquesta pedra edificaré la meua Església). Un cop més, els atributs del sant són els protagonistes del vitrall substituint la seva imatge. A més de les claus, trobem la tiara papal, que li correspon com a primer bisbe de Roma, i la creu invertida, per la forma com fou crucificat. Destaca el cromatisme agosarat a base de grocs, verds, rosats i blaus.

AL-LEGORIA A MONTSERRAT

inv. del archs Jujol.

No datat

Inscripció: *ab serra d'or/m/rubricatus flumen*

Capella Mare de Déu de Montserrat

Està inspirat en els Goigs a la Verge de Montserrat. "Quan Jesus en creu espira, angelets ab serra d'or serraven vostra cadira". Domina el paisatge muntanyenc de Montserrat amb el monestir al centre. Al límit inferior el *Rubricatus flumen*, nom amb el qual era conegut el riu Llobregat en època romana. Tanquen la composició a banda i banda els dos àngels alats que sostenen la serra daurada. Jujol, com Ricart, també va il·lustrar una gran quantitat de goigs.

AL-LEGORIA DE LA TRINITAT

No signat, ni datat

Inscripció: *deus est pater/deus est ss sanctus/deus est filius/non est...*

Capella Santíssima Trinitat

Composició original per representar el misteri de la Santíssima Trinitat o la naturalesa triple de Déu. Al centre de la composició la forma estrellada groga que simbolitza Déu està envoltada de les inscripcions *Pater*, *Filius*, *S.S.Sanctus* disposades en els tres vèrtexs d'un triangle fictici. Entremig les paraules que fan de nexa *est* i *non est*. *Deus est Pater*, *Deus est Filius*, *Deus est SS. Sanctus*. Els tres són Déu i participen de la mateixa essència divina. Ara bé, *Pater non est SS.Sanctus*, *SS.Sanctus non est Filius* i *Filius non est Pater*.

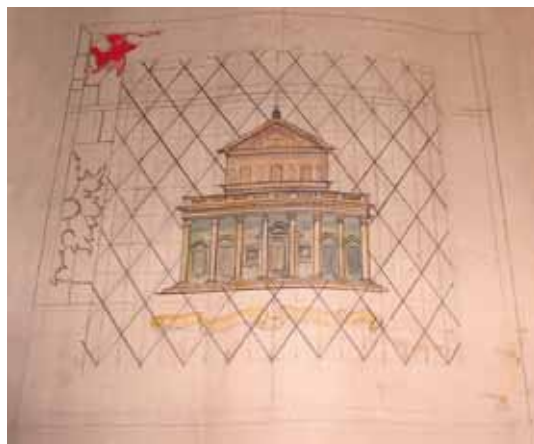

SANT PAU

Interior de la façana
de la plaça de les Neus
Fotografia antiga

És un dels vitralls cecs afectats per la construcció de la façana actual de la plaça de les Neus. En la fotografia antiga¹⁴ el veiem quan el traspassava la llum. Es representa Sant Pau a la part superior del vitrall amb l'espasa amb què fou executat. Als voltants podem veure una mostra de la particular cal·ligrafia sinuosa de Jujol pintada a mà directament sobre el vidre. Hi trobem, per tant, dues tècniques: el vitrall emplomat, construït a base de vidres de colors i grisalles, i la pintura aplicada sobre el material translúcid.

31

BASÍLICA DE SANT PAU EXTRAMURS

Interior de la façana
de la plaça de les Neus
Dibuix. Jujol (atribuït)

Aquest vitrall cec es troba als peus del de Sant Pau i hi està estretament relacionat. És el lloc on es creu que fou enterrat l'apòstol. El dibuix a llapis colorejat amb aquarel·la¹⁵ és el projecte fet a escala, previ a la realització del vitrall definitiu, en què s'han modificat les característiques de l'edifici augmentant-ne el número de columnes. El dibuix de la basílica està acabat però no la decoració del voltant. Només hi ha un parell de formes vegetals i una filactèria on encara no s'ha posat el nom *Basilica Sancti Pauli*. No està datat ni signat però s'hi intueix la mà de Jujol en els motius decoratius del marc.

BASÍLICA DE SANT PERE DEL VATICÀ

Interior de la façana
de la plaça de les Neus

Dibuix. Jujol (atribuït)

Es troba just a sota del vitrall cec dedicat a Sant Pere, que fa *pendant* amb el conjunt format per Sant Pau i la basílica de Sant Pau Extramurs, a l'altra banda del portal de la plaça de les Neus. Semblantment, es conserva un dibuix a llapis colorejat amb aquarel·la¹⁶ no signat, ni datat, que representa la basílica romana del Vaticà. Té les mateixes característiques que el de la basílica de Sant Pau però està molt més acabat, de manera que es pot apreciar millor el virtuosisme de les delicades formes vegetals que envolten l'edifi i les formes abstractes del marc.

DUES TAU (T)

No signats, ni datats

Nau principal

Són dos vitralls rodons exactament iguals, situats a la nau principal, a banda i banda, a tocar de l'altar major. Sobre un fons blanc translúcid, l'única nota de color ve donada per les lletres tau vermelles que ocupen gairebé tot l'espai. Estan formades a base de petits fragments de vidre emprats de diferents tonalitats vermelloses. La tau és el símbol de Sant Antoni Abat perquè es creu que el mànec del seu bastó tenia aquesta forma. Són dues lletres dibuixades a partir de línies còncaves i convexes, sense cap línia recta, característica habitual de l'estil jujolià.

DOS ESCUTS

No signats, ni datats

Nau principal

La diferència d'alçada entre la nau principal i les laterals va permetre l'obertura de finestres rodones que recorren tota la nau central a dreta i esquerra. Semblantment a les dues tau, Jujol va concebre dos vitralls idèntics que representaven un escut. Estan situats un davant de l'altre a la nau principal i al costat dels dos que representen les tau. Són dissenyats per l'arquitecte, tot i que un no està signat i l'altre presenta una imitació de la seva signatura. Probablement fou realitzada pel mestre vitraller. Els dos vitralls actuals que semblen representar dos escuts diferents no responen a la idea original de l'arquitecte per un error de muntatge. A simple vista aquests escuts, un amb les barres catalanes horitzontals i l'altre amb dues tau petites blaves, envoltats tots dos d'un motiu decoratiu groc, barroc i simètric són aliens a l'estètica jujoliana. Sortosament es conserva un dibuix del mestre¹⁷ en què es pot veure el disseny original: escut dividit en dues parts. A la meitat superior la lletra tau blava i a la meitat inferior els quatre pals en posició vertical. Al voltant, la sanefa groga però del tot irregular i asimètrica. Per error del vitraller es van intercanviar els fragments de les dues vidrieres ajuntant les dues meitats de manera equivocada. Segons ens ha comentat el fill de l'arquitecte, les peces van arribar desmuntades des del taller barceloní de Vitrall Art. Algú s'encarregà de compondre-les i col·locar els dos vitralls a lloc, amb la mala fortuna de fer-ho malament. Quan ho va veure en Jujol es va molestar però la bastida ja s'havia enretirat i no va haver la possibilitat d'esmenar-ho.

ELS VITRALLS DE RICART

En el catàleg de l'obra de Ricart hi ha un ampli repertori de gravats de temàtica religiosa (goigs, santorals, nadales...). Nombroses esglésies, monestirs, escoles i associacions de tot tipus van requerir els serveis del mestre gravador. En alguns vitralls de l'església hi ha un record evident als seus goigs en la repetició d'unes mateixes tipologies. Una altra característica destacable en algunes d'aquestes obres és la voluntat retratística. Els personatges que hi apareixen, no només mossèn Garriga, podrien ser identificats un a un. Per últim, l'*horror vacui*, que no li permet deixar ni un sol espai buit, per petit que sigui.

Ricart, des de Vilanova, i Ràfols, des de Barcelona, van mantenir correspondència durant molts anys, fins a la mort del gravador. Dos amics de la infància intercanvien opinions sobre art i literatura, comenten exposicions, llibres i articles i també comparteixen vivències personals i familiars. Pel tema que ens ocupa són una font d'informació de primera mà molt valuosa. Ricart explica al seu amic la realització dels vitralls de l'església de Sant Antoni Abat, l'informa de tot el procés, des de l'encàrrec inicial fins al seu acabament. Ricart confessa els seus dubtes, les dificultats i incertesa de treballar amb un material que no domina tan bé com el boix. Per part seva, Ràfols dona ànims i suport al seu amic en l'execució de les obres. Pel seu interès reproduïm textualment i de manera cronològica les paraules dels dos protagonistes referents a les vidrieres, extretes d'aquest particular ping-pong epistolar.¹⁸

E-C.Ricart: *"el malaguanyat artista-arquitecte Jujol va deixar fetes unes lluernes pel temple de Sant Antoni que són una meravella de color i*

de composició. Els dos més grans finestrals que donen a la plaça de les Neus no m'agraden i sembla que no són totalment d'ell, de Jujol. A la casa d'Empar (capella) va fer-hi amb molt d'encert algunes reformes i el sagrari és bonic."
(26-2-1950)

E-C.Ricart: *"Mai me n'he vist de més fresques: Ara el Sr. Arxiprest m'ha demanat de fer el projecte de quatre vidrieres per a la sacristia. M'esgarrijo pensant que s'hauran de veure al costat de les tan magistrals del malaguanyat arquitecte Jujol. Sant Pacià, Bisbe, Sant Llorenç, diàcon, Sant Josep Oriol, rector i Sant Tàrcis, escolà a la sagristia dels escolanets. Executadors: els que vam fer-me la de l'Ajuntament "Vitrall Art". I voldria que estessin posades a darrers del mes que ve quan vinguin els PP Missioners a predicar."*
(9-IX-1951)

E-C.Ricart: *"Engegades les 4 vidrieres. Si un dijous et ve bé d'anar-les a veure en plena execució, m'agradarà. Les fan a Vitrall Art."*
(diumenge darrer de setembre del 1951)

J-F.Ràfols: *"Sí, anirem a veure les teves quatre vidrieres un dijous i miraré d'esbandir-te el pessimisme que em sembla haver notat en les teves darreres cartes."*
(dia primer de curs 1951-52).

J-F.Ràfols: *"Em plau que les teves vidrieres puguin estar ben agermanades amb les d'en Jujol en el temple vilanoví de Sant Antoni on me varen batejar"*
(Diada de tots Sants de 1951).

E-C.Ricart: *"demà a l'hora de les misses que si no hi ha res de nou em trobaré al temple de Sant Antoni per a la instal·lació de les 4 vidrieres de*

la Sagristia.
28-X del 1951)

E-C.Ricart: *"Les vidrieres van ser instal·lades també a corre-cuita perquè es tractava de fer la sacristia utilitzable i presentable el dia 31 del p. coincidint amb la Santa Missió i l'arribada de Ntra Sra de Fàtima. Concurridíssims tots els actes."*
(4-XI-1951)

J-F.Ràfols: *"tinc ganes de veure les quatre vidrieres de Vilanova, i felicito a tu i als vilanovins en general per la important Santa Missió."*
[s/d]

E-C.Ricart: *"les vidrieres de la sacristia tenen més llum del què creia (Que Déu ens il·lumini una altra vegada!)."*
(18-XI-51)

J-F.Ràfols: *"No t'amoïnis per això de la llum i les vidrieres. Cal tenir en compte que tant tu com jo només en projectarem unes, i unes altres, i potser ja cap més; i no com aquells meravellosos vidriers de les catedrals franceses que no devien parar de projectar-ne en tota la vida."*
(20 de novembre de 1951)

E-C.Ricart: *"començats projectes de tres vidrieres (Temple Sant Antoni). La Eucaristia - Les bodes de Canadà - El miracle dels peixos."*
[X-1952]

J-F.Ràfols: *"Que et sigui ben fructífer el curs 1952-1953, que veig que ja comences a primeries de setembre amb les tres vidrieres per a Sant Antoni. Si et vols documentar sobre les realitzacions de vidrieres modernes a Barcelona, no deixis d'anar a veure les que ha projectat i dirigit*

En Jaume Busquets per a Sant Josep Oriol i per a Santa Anna."
[s/d]

J-F.Ràfols: *"Et desitjo un gran èxit de públic i una satisfacció íntima per les teves properes vidrieres de la parròquia on me varen batejar."*
[11/IX]

E-C.Ricart: *"Encallats els de les 4 vidrieres pel temple de Sant Antoni. La màquina no dona per a tant i a més aquest mes i l'anterior amb tot això de les "Nadalenques" em fan anar un xic de bòlit."*
(I-XII-1952)

E-C.Ricart: *"El senyor rector de V. Insisteix -ho tenia mig oblidat- amb les 3 vidrieres."*
(8-III-1953)

E-C.Ricart: *"Enllestida aquesta setmana la primera vidriera de les tres que he de fer per a la parroquia (Miracle del pa i els peixos)."*
(17-III-1953)

E-C.Ricart: *"A la tarda a Vitral Art (placeta dels Àngels) a retocar tres vidrieres que els faig fer. La casa i els individus té un regustet de primer de segle que enamora."*
(26-IV-1953)

J-F.Ràfols: *"desitjo que l'Esperit Sant t'il·lumini en les tres vidrieres de Sant Antoni."*
(Diumenge de Passió de 1953).

E-C.Ricart: *"els retocs definitius a les vidrieres que va demanar-me el senyor Rector m'han tret temps de les meves tardes barcelonines de tertúlia a la Pina o a la Syra."*
(26-V-53)

E-C.Ricart: “*Demà deuran venir els vidriers de Vitrell-Art a posar els tres vitralls que he fet per a l'església de St. Antoni. Una podria anar a Vilafranca ja que representa les Bodes de Canaà: les altres, el Miracle dels pans i dels peixos i al·legoria eucarística.*”
(4-VI-53)

E-C.Ricart: “*col·locades les 3 vidrieres a la capella del temple en restauració. Decididament no arribo ni al taló de la sabata del difunt Jujol vitraller magnífic a casa nostra.*”
(15/6/1953)

E-C.Ricart: “*He de fer dos vitralls més per a l'església de Vilanova. M'agrada molt això de projectar vidrieres i si fos 30 anys més jove m'agradaria d'executar-les i tot. El nostre desaparegut Jujol sabia fer córrer el diamant i emplomar i tot si el cas ho demanava. Sabia també l'art de la forja -quina altra tècnica també plena de meravelles!!- i et convertia una rella d'arada en una llàntia originalíssima (iglesia de Vistabella) [...]. No t'agraden els rosetons i altres vitralls que va fer pel temple de Vilanova?*”
(13/4/1954)

J-F.Ràfols: “*És cert el que em contes d'En Jujol, pertocant a la seva traça manual en diferents oficis. Ara sembla que l'Asociación de Arquitectos de Cataluña y Baleares s'emprenrà la publicació d'uns llibrets monogràfics d'arquitectes catalans moderns (segles XIX i XX) i podria ésser que el text dedicat a Jujol fos el mateix text que jo vaig escriure per a la revista Cuadernos de Arquitectura. Sembla que la sèrie es componrà de 12 a 15 volumets, tots sobre arquitectes morts, començant per l'arquitecte de l'edifici de Llotja, Joan Soler Fonseca. I acabant per Goday o per Masó i Valentí i Jujol.*”
(Dijous Sant de 1954).

E-C.Ricart: “*he de fer 5 vitralls més pel temple de Sant Antoni. Dos d'ells (ulls de bou) s'han de veure amb llum artificial.*”
(17/IV/1955)

J-F.Ràfols: “*l'enhorabona també per la vidriera de colors enllestida i per les cinc vidrieres de colors projectades. En Jujol i tu haureu salvat el temple de Sant Antoni de l'adotzenament artístic.*”
(21 de març de 1955)

E-C.Ricart: “*Empenta a les vidrieres. Retocs a Vitrell Art mateix. [...] En la de l'elevació (Ofici) intentaré de representar Mn Llorens: el mal és que ho he de fer d'amagat perquè potser no voldria. I la seva testa no és pas atractivola... físicament. Veurem que passa!*”
(Corpus Christi de 1955 i diumenge 12)

J-F.Ràfols: “*Espero poder fruir ben aviat davant dels teus tres nous vitralls de l'església on varen batejar-me.*”
[s/d]

E-C.Ricart: “*Enllestit un projecte de vitrall per a la capella del Santíssim. Al·legoria de Corpus (custòdia-escorç-talem-espigues, roselles, flors que cauen i núvols i incens). Les altres dues, el Viàtic i l'Ofici no acaben de sortir...*”
(Sant Isidre de 1955 i dijous 19)

J-F.Ràfols: “*Desitjo que et surtin unes vidrieres meravelloses.*”
(29 d'abril de 1955)

E-C.Ricart: “*encara vaig tenir temps d'anar a Vitrell Art a retocar un dibuix que van ampliar-me, una al·legoria de Corpus per a la capella del Santíssim del temple en acaballes de reconstrucció.*”

E-C.Ricart: *"dimarts, avisat pels de Vitrell Art aniré a donar el vist-i-plau -si cal- a la vidriera "Al·legoria del Corpus" abans de coure-la."*
(24-26/V/1955)

J-F.Ràfols: *"les vidrieres noves espero veure-les posades el dia que jo vagi a Vilanova."*
(14 de juny de 1955)

E-C.Ricart: *"Enllestits tots els projectes de vidrieres. Són 5 els vitralls: Al·legoria del Corpus, Sant Viàtic, Elevació i dos ulls de bou de 1,17m. La Visitació i la Presentació de la Mare de Déu al Temple."*
(19/VI)

J-F.Ràfols: *"àlra enhorabona per la teva activitat en les vidrieres de Sant Antoni Abad."*
(22 de juny de 1955)

E-C.Ricart: *"Acceptats els projectes, pel Sr. Arxiprest, de les 4 vidrieres que encara tenia pendents d'això. (Avui he sentit que des de la trona el Sr. Rector especificava els temes). D'amagat, penso retratar-lo en el vitrell de la Missa."*
(26/VI/1955)

E-C.Ricart: *"tota una tarda -i quina calor vaig passar!- retocant els dibuixos ampliat dels vitralls a Vitrell Art."*
(17/7/1955)

E-C.Ricart: *"Els de Vitrell Art em deien que quan executaven un vitrell [de Jujol] ell mateix si convenia agafava el diamant i tallava el vidre al seu gust."*
(2 de maig a 6 de maig/56)

SANT PACIÀ

E-C.Ricart

No datat

Avantsagristia

Sant Pacià fou bisbe de la diòcesi de Barcelona al s.IV. Està representat dempeus, vestit d'acord amb la indumentària pròpia de la seva jerarquia, amb mitra i bàcul. El seu nom apareix a l'esquerra de la composició per identificar-lo. Al fons, el front marítim de Barcelona i l'escut de la ciutat. Aquest vitrall està estretament relacionat, no només formalment, amb els tres que es troben a l'interior de la sagristia. Foren concebuts en un mateix programa iconogràfic tal com explica Ricart en els seus escrits: Sant Pacià, bisbe; Sant Josep Oriol, rector; Sant Llorenç, diaca; Sant Tarcís, escolà.

SANT JOSEP ORIOL

E-C.Ricart

No datat

Sagristia

En els vitralls de la sagristia hi ha una referència evident als goigs de Ricart. No hi ha una transposició exacta del boix al vidre però sí que hi ha una repetició de tipologies: personatges dempeus, amb els atributs que els identifiquen, situats al bell mig d'un paisatge natural, i amb una arquitectura al fons. En tots ells, una filacteria ostentosa indica el seu nom. Sant Josep Oriol fou rector de la parròquia barcelonina del Pi, representada al fons del gravat. Atenia els malalts, els guaria i resava per ells, per la qual cosa fou conegut com "el doctor pa i aigua". Ricart representa als seus peus una cossa i un tros de pa que al·ludeix a la seva tasca benèfica.

SANT LLORENÇ

E.C. Ricart

No datat

Sagristia

En la iconografia tradicional es representa habitualment Sant Llorenç amb una graella, que és l'instrument del seu martiri. En el vitrall San Llorenç, ordenat diaca, és un home jove, vestit amb la dalmàtica i sosté a la mà una graella gran, en posició vertical. Al fons destaca la cúpula de San Lorenzo del Escorial. En totes les vidrieres de la sagristia hi ha una unitat en la policromia. Blanc, groc, blau i vermell són els colors més repetits.

39

SANT TARCÍS

E.C. Ricart

No datat

Sagristia

El vitrall de Sant Tarcís, tot i que és una mica més petit, segueix la mateixa estructura compositiva que els anteriors. El jove escolà està representat dempeus amb una hòstia agafada fortament contra el seu pit. Segons la seva biografia, va preferir morir abans que donar als pagans el sagrament que amagava sota les seves robes. Fou mort lapidat a Roma, per la qual cosa, l'arquitectura del fons és el coliseu italià. L'*horror vacui* característic dels gravats de Ricart també és ben present en els seus vitralls. Es cobreix tot l'espai i si queda algun buit s'omple amb un element vegetal o animal (aus).

EUCARISTIA

E.C. Ricart

No datat

Golfes

El calze, decorat amb les lletres alfa i omega, amb l'hòstia o el que ve a ser el mateix, el raïm i les espigues de blat són els símbols de l'Eucaristia. Aquest és el tema més repetit en els vitralls de tota l'església. Es tracta d'una composició gairebé simètrica reforçada per la presència dels dos ocells. La policromia de les vidrieres de les golfes és ben diferent de les de la sagristia o de les del Santíssim, de temàtica més severa. En aquest espai dominen clarament els tons clars: blau, groc i verd. També són remarcables les grisalles per donar volum, ombres i textures als objectes.

NOCES DE CANÀ

E.C. Ricart

No datat

Golfes

Reflecteix el gust de Ricart per un figurativisme serè, de to popular. A simple vista, no hi ha cap element que ens faci pensar en una passatge bíblic. L'aigua blanca cristal·lina que brolla d'una font decorada amb flors enmig d'un paisatge es transforma en un líquid vermell que vessa dels cànirs. Al·ludeix a allò que va succeir quan Jesús, convidat a un casament, en veure que el vi s'havia acabat al final del sopar, va transformar-ne l'aigua d'uns cànirs (Joan 2: 1-12). Aquesta escena juntament amb la dels pans i dels peixos s'ha interpretat com un símbol eucarístic, com un avançament del Sant Sopar.

MULTIPLICACIÓ DELS PANS I DELS PEIXOS

E-C. Ricart

No datat

Golfes

Si no ens trobéssim en un espai religiós podríem pensar que tenim davant una natura morta, tema conreat a bastament per Ricart en pintures i gravats a partir dels anys vint. Es tracta d'una escena religiosa disfressada de quotidianitat. S'hi representa el miracle de la multiplicació dels pans i dels peixos que va tenir lloc quan Jesús va fer possible l'alimentació d'una multitud famolenca de milers de fidels que el seguien, a partir d'unes poques peces de pa i uns quants peixos. (Mat.14: 13-21). La composició gairebé és simètrica. Al cel destaca l'omnipresent oreneta de Ricart.

41

AL·LEGORIA DEL CORPUS

R.

No datat

Capella del Santíssim

En paraules del mateix Ricart, els elements representats són: "custòdia, escorç, talem, espigues, roselles, flors que cauen i núvols i incens." Predomina un *horror vacui* portat a l'extrem. També destaca un cert preciosisme en la representació de la custòdia i la roba del pal·li. En aquest espai tots els vitralls fan al·lusió al tema de l'Eucaristia, també l'òcul cec de Jujol de la paret oposada. Segons Planas "el vitrall de la Custòdia sota pal·li segueix el mateix esquema usat per a la Invitació de la processó de Corpus de 1951." ¹⁹

VIÀTIC

R.

No datat

Capella del Santíssim

El viàtic és el sagrament de l'Eucaristia que s'administra als malalts que estan en perill de mort. Ricart situa l'escena de nit. Sota un cel fosc, estrellat, un senyor amb americana i gorra a la mà sosté un ciri encès. El segueixen el mossèn afligit amb el sagrament cobert a les mans i dos escolanets. Es representa una escena quotidiana pels carrers de la població, amb el campanar de l'església de Sant Antoni al fons. Hi ha una clara voluntat retratística dels protagonistes per part de l'artista, a diferència dels personatges religiosos representats a la sagristia. El paisatge de fons cubista, d'un cert regust cezannià, omple el poc espai buit que quedava.

ELEVACIÓ

R.

No datat

Al centre, darrera la mesa en diagonal, trobem el mossèn en el moment culminant de l'Ofici, l'elevació del cos de Crist. Segons informa Ricart és mossèn Llorenç Garriga, l'artífex de la gran reconstrucció del temple a partir de les poques ruïnes, presents al vitrall, en què va quedar l'edifici després de la guerra. "Mentre menjaven, Jesús prengué un pa, pronuncià la benedicció i el partí; després el donà als seus deixebles, tot dient: Preneu, mengeu; això és el meu cos. I agafant una copa, pronuncià l'acció de gràcies i els la passà tot dient: Beveu-ne tots, que aquesta és la sang de la meva aliança, que es vessa per tots per al perdó dels pecats." (Mat.26: 26-30)

BÀCULS

Decoren quatre de les capelles laterals de l'església (Baptisteri, Sant Josep, Mare de Déu de les Neus i Sant Sepulcre). Són vitrallers molt petits (60 x18cm) ubicats a la part baixa de les parets, sota dels vitralls de Jujol. Sobre un fons blanc translúcid la única nota de color (groc, blau, verd, marró) ve donada pels atributs de Sant Antoni abat: bàcul, campana i tau. Amb la col·locació diferent d'aquests pocs objectes, mai repetida, Ricart aconsegueix unes composicions ben originals en un espai molt reduït. A més del seu bàcul, amb el mànec en forma de T, l'ermità Antoni duia una campaneta, que s'usava freqüentment per allunyar els mals esperits.

Jujol i Ricart van dissenyar els vitralls de la parròquia de Sant Antoni abat al final de la seves trajectòries professionals. Representen dues sensibilitats diferents, dues estètiques gairebé oposades, al servei d'una tècnica per embellir un mateix edifici pietós. És justament aquesta dissemblança, la de l'arquitecte inclassificable i la del gravador compromès amb l'ideari noucentista la que enriqueix el patrimoni vilanoví. Només cal donar-lo a conèixer per revalorar-lo i gaudir-ne. Així doncs, que la boira de Londres no tapi la nostra llum mediterrània, que tan bé van reflectir Jujol i Ricart a les seves obres.

Notes:

¹ Voldria dedicar aquest article a l'escultor vilanoví Fidel Claramunt Lacueva, que malauradament ja no el veurà publicat. Em va proporcionar generosament molta informació de primera mà dels dos artistes, que ell va conèixer i admirar. A més, sense el seu inestimable ajut no hagués estat possible trobar els dibuixos de Jujol dipositats a l'arxiu parroquial. Així doncs, el meu record i agraïment més sincer

² Orriols, B. *L'església catòlica a Vilanova i la Geltrú el 1936*. Vilanova i la Geltrú: Círcol Catòlic, 1989. p. 41

³ *Miscel·lània d'homenatge a Mossèn Llorenç Garriga i Pobla*. Vilanova i la Geltrú: Círcol Catòlic, 1993. p.27-28

⁴ Perejaume, *Ludwig Jujol. Què és el collage, sinó acostar soledats? Lluís II de Baviera, Josep Maria Jujol*. Barcelona: Edicions de la Magrana, 1989, p.20

⁵ Planas, Maria Rosa. *Enric-Cristòfol Ricart. Gravador del noucentisme*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1988. p.67

⁶ Epistolari de J.F.Ràfols a E-C. Ricart. Doc.1454. 21 de juliol de 1958. Biblioteca Víctor Balaguer

⁷ Epistolari d'E.C.Ricart a J.F.Ràfols. Volum VI, Anys 1957-1960. Doc. 1128. 24-28 de juliol de 1958. Biblioteca de Catalunya

⁸ El document més antic que es conserva en què apareix el nom de Jujol és un rebut signat per ell mateix del mes de febrer del 1946. No es pot descartar, però, que ja hagués començat a treballar-hi el 1945 perquè tenim altres rebuts de vitralls en què no hi consta el nom de cap artista.

⁹ Bocanegra Marcos, M.Dolors, "L'altar inacabat de Jujol al temple de sant Antoni Abat de Vilanova i la Geltrú" (inèdit)

¹⁰ L'actual instal·lació elèctrica que els il·lumina és del tot insuficient per a la seva visibilitat i per fer-ne una anàlisi iconogràfica i estilística acurada per la qual cosa no seran objecte d'estudi en aquest treball. Només hem tractat aquells dels quals es conserven dibuixos originals o fotografies antigues

¹¹ Aquest vitrallat medeix gairebé igual que els bàculs de Sant Antoni de les capelles laterals (68x16cm). De fet, si observem les parets laterals per la part exterior del temple veiem que hi havia més obertures d'aquest tamany, que es van tapar amb la construcció dels altars. Probablement aquest vitrall dedicat a l'Eucaristia es trobava en una d'elles

¹² No han estat estudiats en aquest treball per manca de visibilitat

¹³ Nieto, V. *La luz, símbolo y sistema visual*. Madrid: Ediciones Cátedra, 1989. p.14

¹⁴ Vitrall de Sant Pau. Sant Antoni Abat. Arxiu Històric Comarcal de Vilanova i la Geltrú

¹⁵ Sant Pau Extramurs. Llapis, llapisos de colors i aquarel·la. No signat, s/d. Arxiu parroquial de Sant Antoni Abat

¹⁶ Sant Pere del Vaticà. Llapis, llapisos de colors i aquarel·la. No signat, s/d. Arxiu parroquial de Sant Antoni Abat

¹⁷ Escut. Llapis i aquarel·la. Jujol. Arxiu Jujol

¹⁸ Les cartes que E-C.Ricart va enviar a J.F.Ràfols es troben dipositades a la Biblioteca de Catalunya. En canvi, les que va escriure Ràfols adreçades al seu amic Ricart es conserven a la Biblioteca Víctor Balaguer

¹⁹ Planas, Maria Rosa. p.67

BIBLIOGRAFIA

El Noucentisme. Un projecte de modernitat. Catàleg de l'exposició. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Enciclopèdia Catalana, Centre de Cultura Contemporània, 1994.

FLORES, C., JUJOL, J.M. (hijo), RÀFOLS, J.F. *La arquitectura de J.Mª Jujol.* Barcelona: Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares, 1974.

Jujol dissenyador. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya i Fundació La Caixa, 2002.

Miscel·lània d'homenatge a mossèn Llorenç Garriga i Pobla. Vilanova i la Geltrú: Círcol Catòlic, 1993.

NIETO, V. *La luz, símbolo y sistema visual.* Madrid: Ediciones Cátedra, 1989

ORRIOLS, B. *L'església catòlica a Vilanova i la Geltrú el 1936.* Vilanova i la Geltrú: Círcol Catòlic, 1989

Perejaume, *Ludwig Jujol. Què és el collage, sinó acostar soledats? Lluís II de Baviera, Josep Maria Jujol.* Barcelona: Edicions de la Magrana, 1989.

PI DE CABANYES, O. *Enric-Cristòfol Ricart i el noucentisme.* Barcelona: Lunwerg Editores, 2007.

PLANAS, Maria Rosa. *Enric-Cristòfol Ricart. Gravador del noucentisme.* Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1988

ROIG I MONTSERRAT, Joan. *El xilògraf Enric-Cristòfol Ricart i els goigs.* Gogistes tarragonins i Institut d'Estudis Penedesencs, 1999.

SANZ LOU, Ferran. *La projecció internacional d'Enric-Cristòfol Ricart com a gravador.* Vilanova i la Geltrú: Fundació Privada Foment Vilanoví, 2010